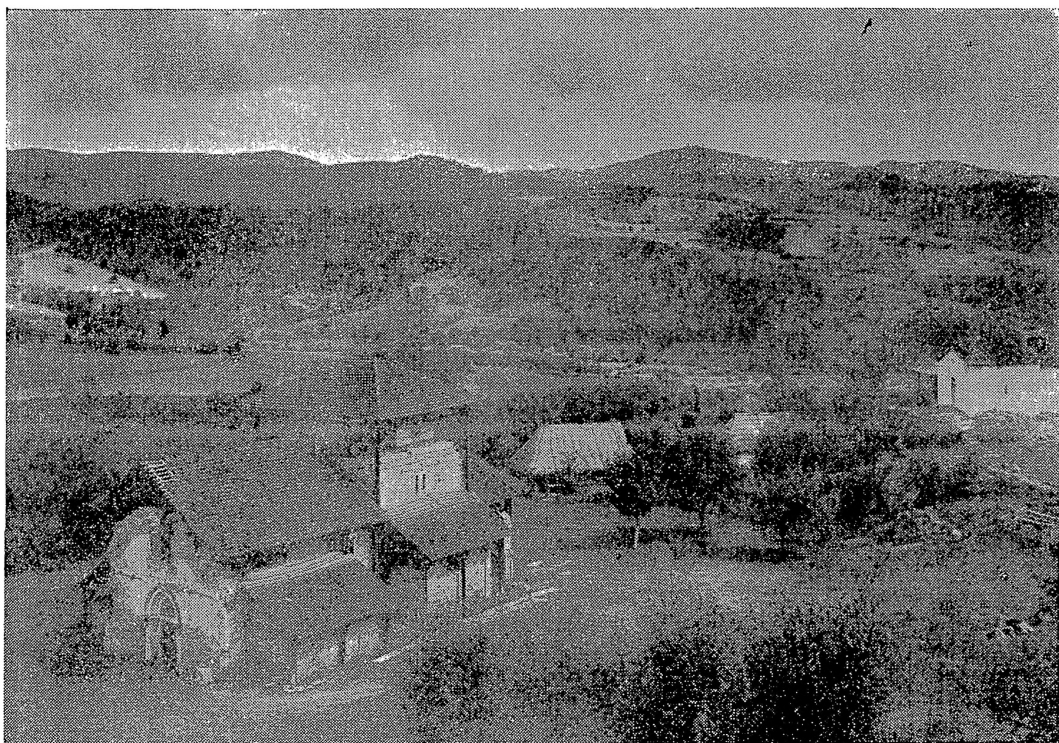

ГРАДАЧКА ЦРКВА, ЗАДУЖБИНА КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ

Још 1922 год., по савету г. Gabriel Millet-а, чија сам предавања пратио на Сорбони, снимио сам развалине манастирске цркве у Градцу (сл. 2 и 3); а 1929 год., љубазношћу г. д-р Владимира Петковића, проф. Унив. и управника

Сл. 1. — Положај и данашњи изглед градачке цркве.

Народног Музеја у Београду, омогућен ми је понован излазак на лице места, којом је приликом црква свестрано фотографисана.¹

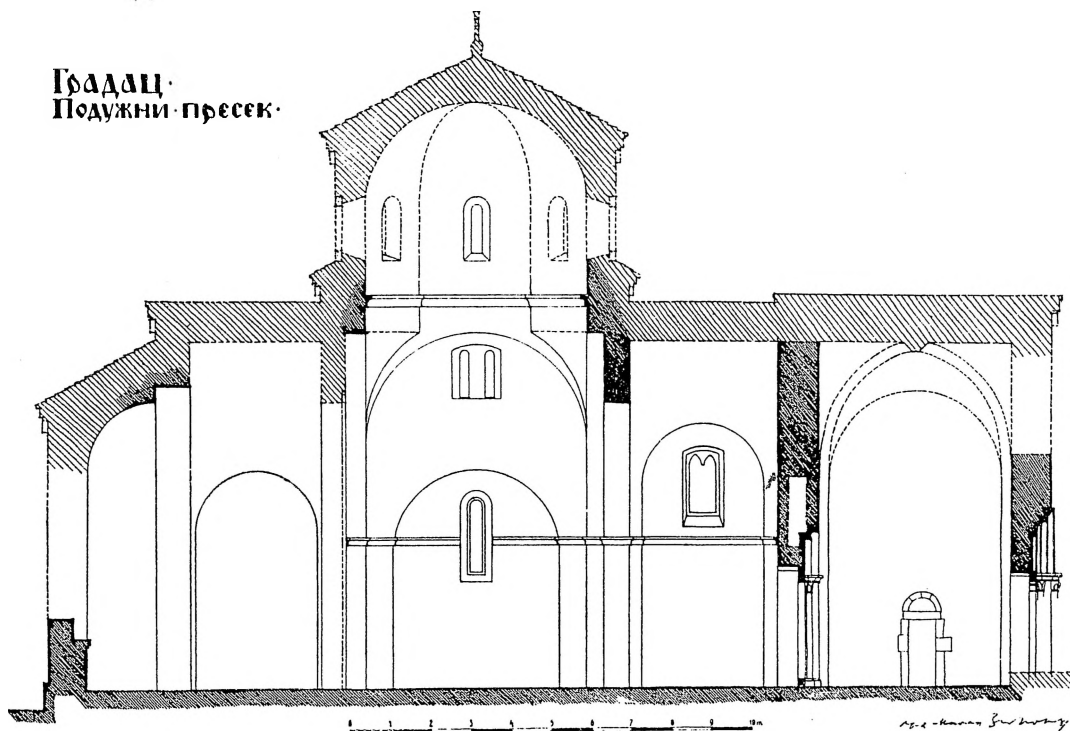
¹ Сећам се радо свог првог одласка у Градац и срдечног пријатељског пријема пок. свештеника Богдана Максимовића и његове супруге. Захваљујући њима омогућен ми је вишедневни боравак и рад. Приликом другог одласка поред пок. Павловског, музејског фотографа, пошао је самном и сликар Вербицки из Београда, који је на лицу места копирао, темпером, неколико значајних фресака и те копије налазе се и данас у његовој својини.

У колико није друкчије означено, сви су фотографски снимци својина Народног Музеја у Београду, и за овај су ми чланак стављени љубазно на расположење.

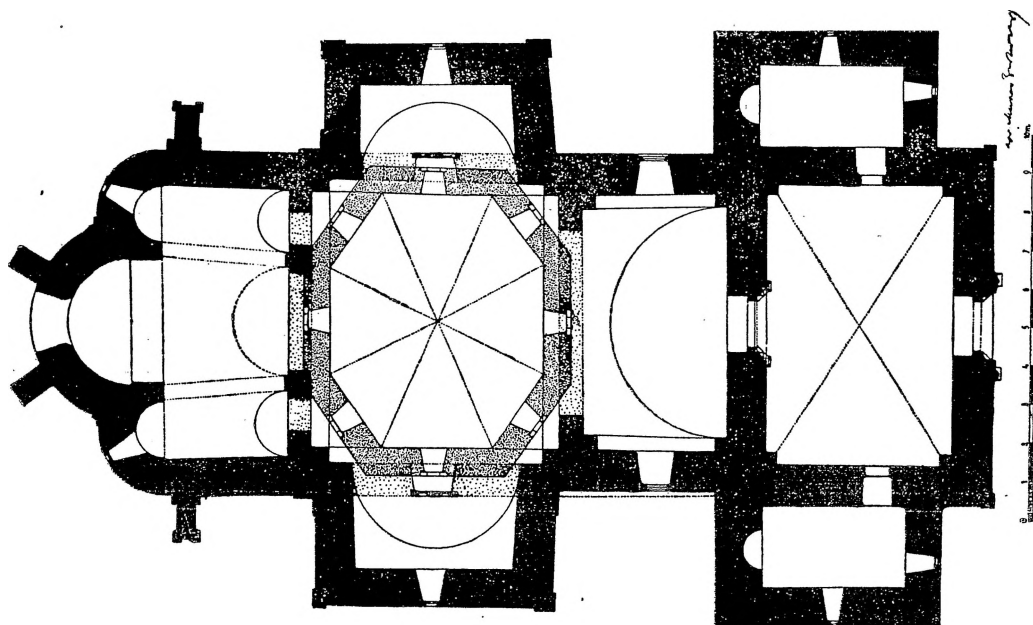
У *La Yougoslavie — Le tombeau d'une reine française*, проф. *E. Haumant* изнео је утиске са свог пута до ових развалина (Paris 1919, стр. 242—247).

Анализујући структуру грађења, утврдио сам, да облик цркве као и разна дограђивања и преправљања, у велико отежавају правилно класирање овог споменика. По историским изворима црква је подигнута крајем XIII в.²

Градац.
Подужни пресек.

Сл. 2. — Подужни пресек цркве у Градцу.

Сл. 3. — Основа цркве у Градцу.

² В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Ср. Карловци 1922, стр. 82–83; К. Ј. Јовановић, La reine Hélène et sa fondation de Gradac, La Patrie Serbe, Paris 1918, стр. 269; П. Покришкин, Православная церковная архитектура, С. Петербургъ 1906, стр. 48; G. Millet, L'ancien art serbe, les églises, Paris 1919, стр. 65.

Изнашањем прикупљеног материјала, тектонске анализе и стилске карактеристике зграде, допринеће се, бар у неколико, осветљавању овог комплексног археолошког проблема.

Освртањем на историску фигуру краљице Јелене могуће је објаснити присуство једне стране, локалним традицијама прилагођене архитектонске концепције, специјално изражене у примени другостепене пластике.

Јеленино порекло ни данас још није потпуно осветљено.³ Архиепископ Данило је приказао Јелену као необично побожну жену и, што је врло занимљиво, напомиње да је француског рода, кћи високодостојних, славних и богатих родитеља. Овако уопштеним генеалогским подацима Данило је свакако покушао да прикрије оскудне податке о њеном пореклу; јер је, међутим, дао јасније податке о Ани, принцези млетачкој, жени Првовенчаног, исто као и о Катарини и Јелисавети, женама Драгутина и Милутина, а кћерима угарског краља.⁴

После победе Драгутинове над својим оцем (1276 год.), Јелена је управљала Приморским земљама (Domini regis mater),⁵ где је, по предању подигла око тридесет римокатоличких цркава и манастира.⁶ Она је целог века остала верна католицизму.⁷ — Из њене преписке са Куријом види се да су је папе уважавале, освовљавајући је у дописима са Carissima in Christo filia nostra Helena Regina Rassiae Illustris; једном приликом Carissime in Christo filiae Ele-nae... lumini catholicae fidei;⁸ док јој је званична титула била: Regina Serviae, Diocliae, Albaniae, Chilmiae, Dalmatiae et Maritime regionis.⁹

Не треба заборавити, да је Јелена једина владарка српског средњег века која је у метежу родбин-

Сл. 4. — Ктиторка, краљица Јелена, као монахиња, из цркве у Ариљу.

³ Вл. Ђоровић, Историја Југославије, Београд 1933, стр. 116; Н. Радојчић, О стогодишњици рођења српског историчара Ил. Руварца, Гласник С. н. д., Скопље 1933, стр. 226. ⁴ Данило, Животи краљева и архиепископа српских, издао Ђ. Даничић, 1866; М. Васић, Архиепископ Данило II, Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор, књ. VI, св. 2, 1926, стр. 240. ⁵ К. Ј. Јовановић, *op. cit.* стр. 262. ⁶ Р. Marin Sizdani, Краљица Јелена „Францускиња“ и црква св. Петке у Ширћу, штампано на албанском језику у часопису „Хули Дрите“ (Звезда Даница). Чланак је преведен на српски и у рукопису ставио ми га је љубазно на расположење колега А. Дероко. ⁷ М. Васић, *op. cit.* стр. 240, 256. ⁸ М. Пурковић, Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934, стр. 11. ⁹ Ђ. Стрешинириновић, О прошлости и неимарству Боке Которске, С. К. А. Споменик XXVIII, Београд 1895, стр. 5. — Натпис на цркви Св. Срђа и Вакха код Скадра о обнављању и довршењу ове цркве од стране Јелене и њених синова Драгутина и Милутина 1290 год. — Пуним речима исписан натпис у студији Р. Marina Sizdani, *op. cit.*

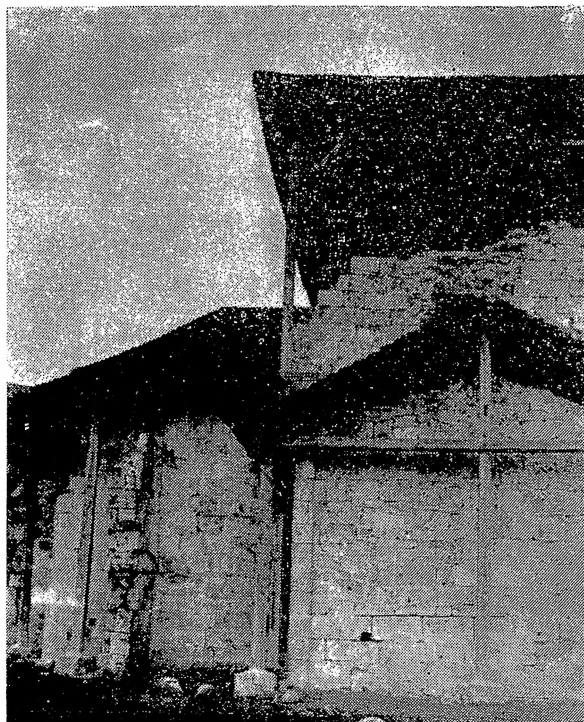

Сл. 5. — Западни изглед цркве у Градцу.

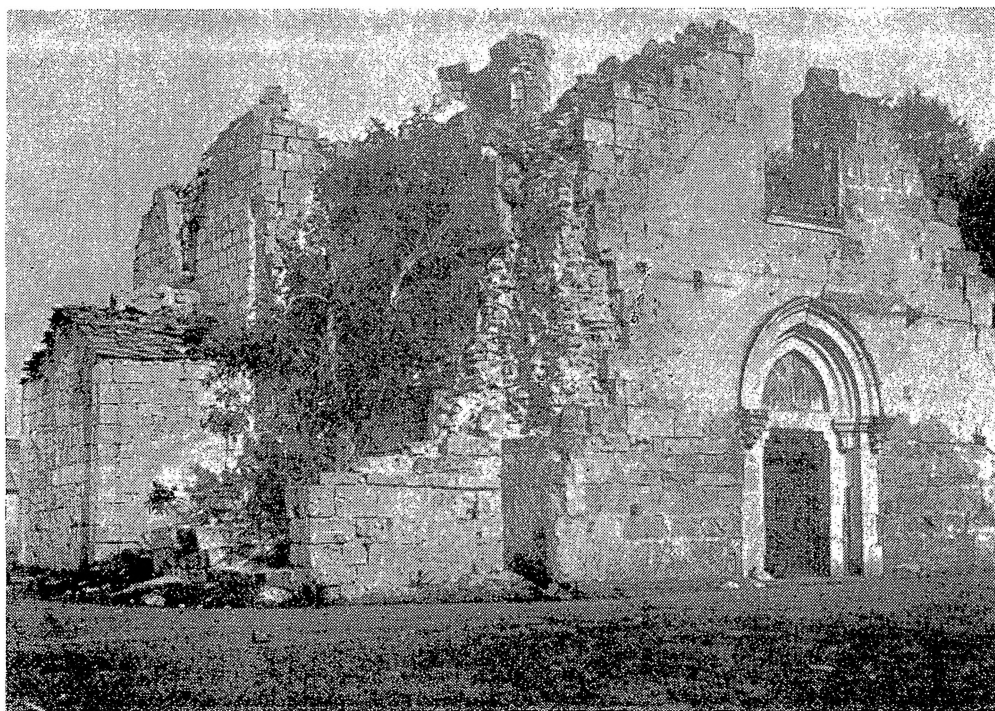

Снимак арх. Б. Таназевића проф. унив.

Сл. 6. — Југо-западни изглед пре постављања дрвене конструкције.

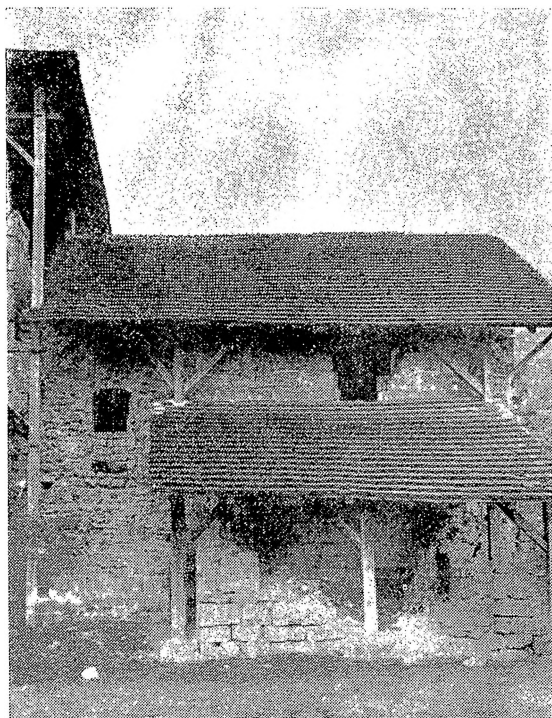

Сл. 7. — Северни изглед (према олтарном и средњем делу).

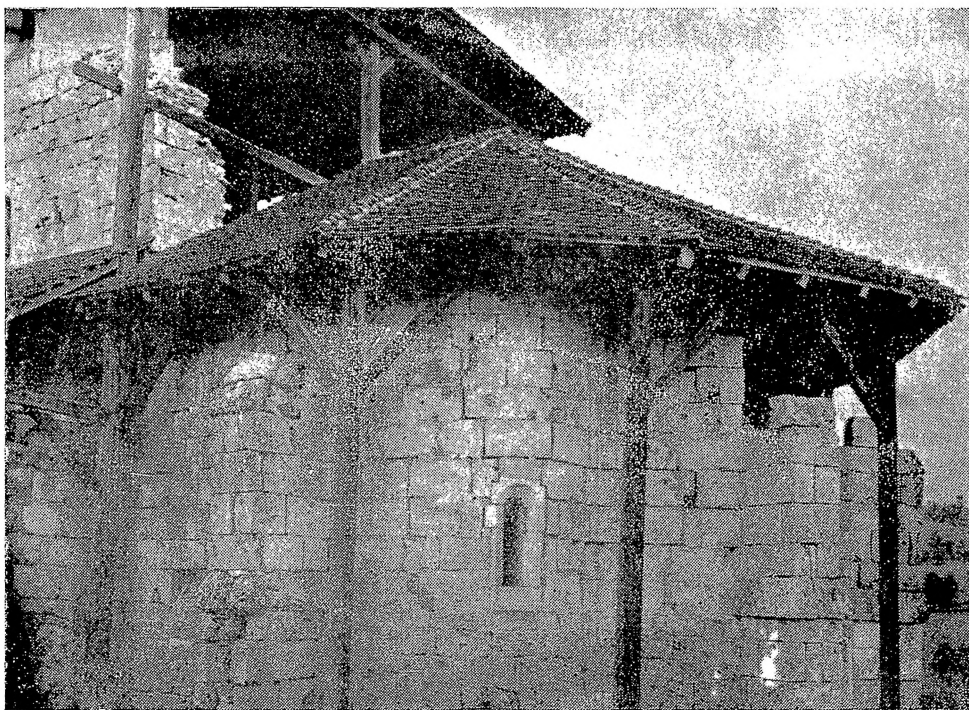

Снимак арх. Б. Таназевића, проф. унив.

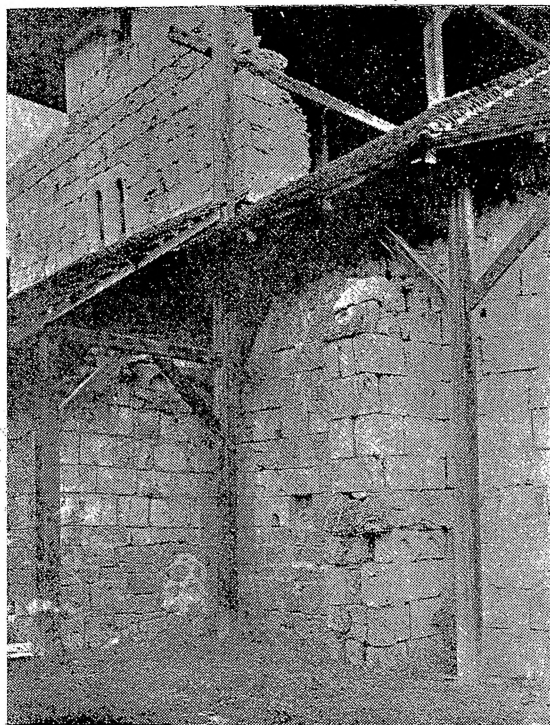
Сл. 8. — Северозападни изглед пре стављања дргене конструкције.

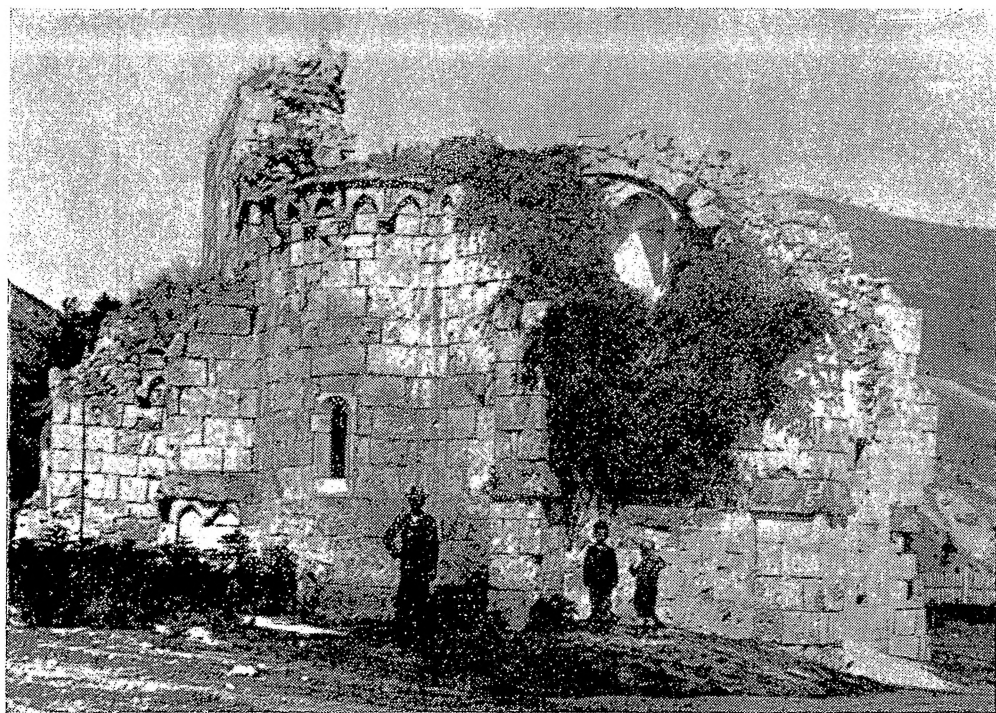
Сл. 9. — Северни изглед (према припрати).

Сл. 10. — Источни изглед (детал).

Сл. 11. — Југоисточни изглед (детал).

Снимак архит. Б. Таназевића, проф. унив.

Сл. 12. — Источни изглед пре стављања дрвене конструкције.

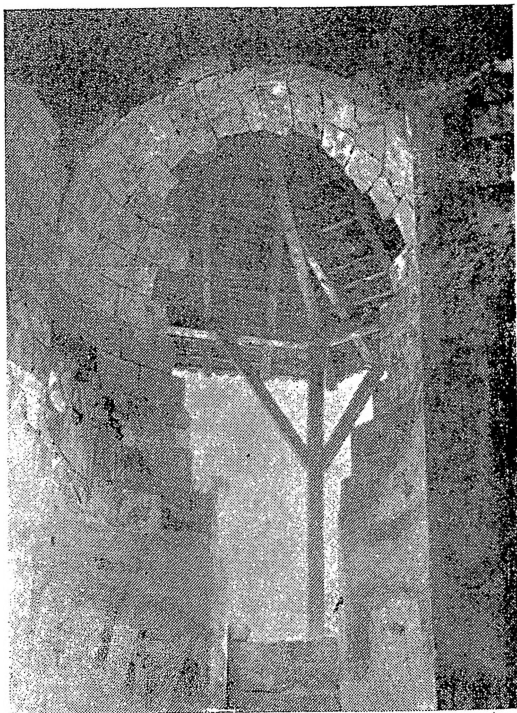
Сл. 13.— Један од псеудопандантифа који су носили споља и изнутра осмострано кубе.

Сл. 14. — Јужни изглед цркве.

ских препирака о превласт у земљи, оставила видних трагова културне делатности и политичке оштроумности,¹⁰ и то онда када је експанзија Милутинове државе нагло продира-ла на рачун изнемогле Византијске империје.¹¹ Жена са оваквим способностима, у времену када су краљице биле обичне наложнице и погодна средства за политичке коњукте, била је велика реткост; а престиж и ауторитет краљице-мајке на другорођеног сина Милутина, потврђује њену умешност и проницљивост и у вођењу државних послова. Неодређена казивања о њеном пореклу и наводне родбинске везе са Анжујцима и неким француским баронским кућама, могла су постати, као последица разумне и префињене тактике, можда самозване племкиње, али свакако пуномоћне владарке, подржаване од Запада као споне са српском државом, која је све више напредовала.¹²

Овај, у кратким потезима оцр-

Сл. 15. — Унутрашњи изглед олтарне апсиде.

Снимак архит. Б. Таназевића, проф. унив.

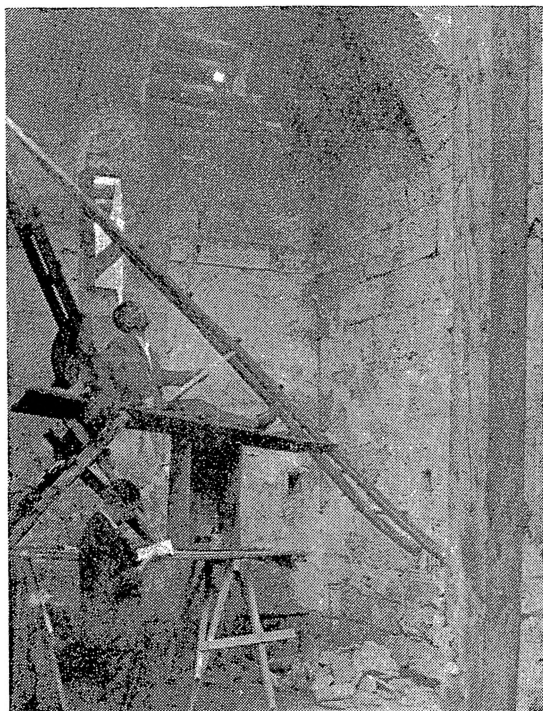
Сл. 16. — Поглед у олтарни простор.

тани профил краљице Јелене, служиће за боље разумевање њене последње и за Рашки период толико значајне грађевине. — У снажној и активној вољи којом се Јелена залаже за изградњу своје последње задужбине, огледа се њен жилави и отпорни темперамент.¹³ Позвала је и пустила је стране мајсторе да на њеној задужбини примене у Србији неуобичајене, нове форме, преко мора већ утврђене појаве готскога стила.¹⁴ У доба, када је у Рашкој почињао да преовлађује стереотипни дух грчко-византиских грађевенских формула, еклектизам градачке цркве, ма коликогод био примитиван, често незграпан и занатски недоучен у својој примени, сведочи о свесним архитектонским тежњама његове ктиторке.

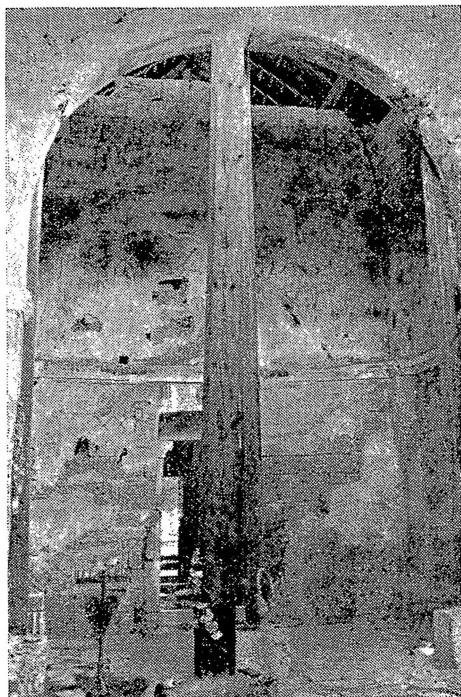
¹⁰ В. Ђоровић, *op. cit.* стр. 118—119. ¹¹ М. Пурковић, *op. cit.* стр. 8. ¹² *Ibid.*, стр. 11—12. ¹³ Данило, *op. cit.* ¹⁴ G. Millet, *op. cit.* стр. 47.

ОСНОВНИ СКЛОП ЗГРАДЕ

Централно решење са спуштеним трансептом, наглашава уздужни, главни брод, предвојен попречно испред олтарног простора (сл. 3).¹⁵ Пред храмом

Сл. 17. — Поглед на јужни део сниженог трансепта.

Сл. 18. — Поглед на зид између храма и припрате.

је надовезана припрата са два бочна капелицама. Основа на први поглед потсећа на Студеницу по олтарном простору, а на Сопоћане и Жичу по сни-

Сл. 19. — Поглед на олакшавајући лук између припрате и храма.

женим певницама (сл. 6 и 17).¹⁶ Ипак је основна концепција, и ако се привидно подудара са горе поменутих црквама, друкчије схваћена, у недостатку

¹⁵ Покришкин, *op. cit.* стр. 49; К. Ј. Јовановић, *op. cit.* стр. 266 и G. Millet, *op. cit.* стр. 64, доносе основу Градца. — Својим техничким снимком исправљам раније нетачне податке. — Drag. Pétronievitch, *Les cathédrales de Serbie*, Paris 1917, стр. 48—49.

¹⁶ G. Millet, *op. cit.* 62—63, 56—57, 55; А. Дероко, Три манастира средњевековног Раса, Мисао 1922, стр. 16—19. — Карактеристично је да је лук који делимично прима кубе снижен у односу према полуоблици којом је засвођена певница.

можда довољно стручног разумевања за сажети и давно већ разрађени склоп једног источно-црквеног решења.

Многи технички моменти могу се тумачити на разне начине :

а) или је постојала раније на истом месту црква, која је темељито реконструисана ;

б) или су извесни делови некадање цркве у главном задржани, и само у толико обновљени у колико их је требало прилагодити новој архитектонској опреми ;

Сл. 20. — Рупе у зазиданом, шупљем простору изнад врата између храма и припрате.

в) или, најзад, да је црква потпуно нова, грађена по угледу на већ постојеће цркве у Рашкој од недовољно упућене домаће радне снаге, потпомогнуте, али слабо вођене, од страних, занатски недовољно доучених мајстора.

Неоспорна је чињеница, независно од горњих претпоставки, да повезаност појединих делова зграде није зналачка и конструктивна, и свакако је то за чуђење после толиких у Рашкој добро и смишљено спроведених сакралних грађевина.

Најинтересантнија и свакако најзагонетнија појава на градачкој цркви јесте споља и — то треба нарочито нагласити — изнутра спљоштено, осмострано кубе.¹⁷ Прелаз из квадрата у осмоугаоник (у свима ранијим и доцнијим црквама круг, сасвим ретко елипса), извршен је помоћу псеудо-пандатифа, што доказује слабо познавање класичног прелаза из квадратне у кружну основу, резултирајући у овом специјалном случају у наивно схваћену нову форму (сл. 2, 3 и 13).

Троделни олтарни простор, у својој суштини, врло је вероватно да је прилагођен Студеници.¹⁸ Примењене су местимично неконструктивне везе, лишене примарног техничког знања: у горњем делу прислоњена главна

¹⁷ G. Millet, *op. cit.* стр. 76–78; K. J. Jovanović, *op. cit.* стр. 271. — Репродукован је на стр. 270 један одличан фотографски снимак г. Millet-а, који приказује прелаз из квадратне основе у осмоугаону.

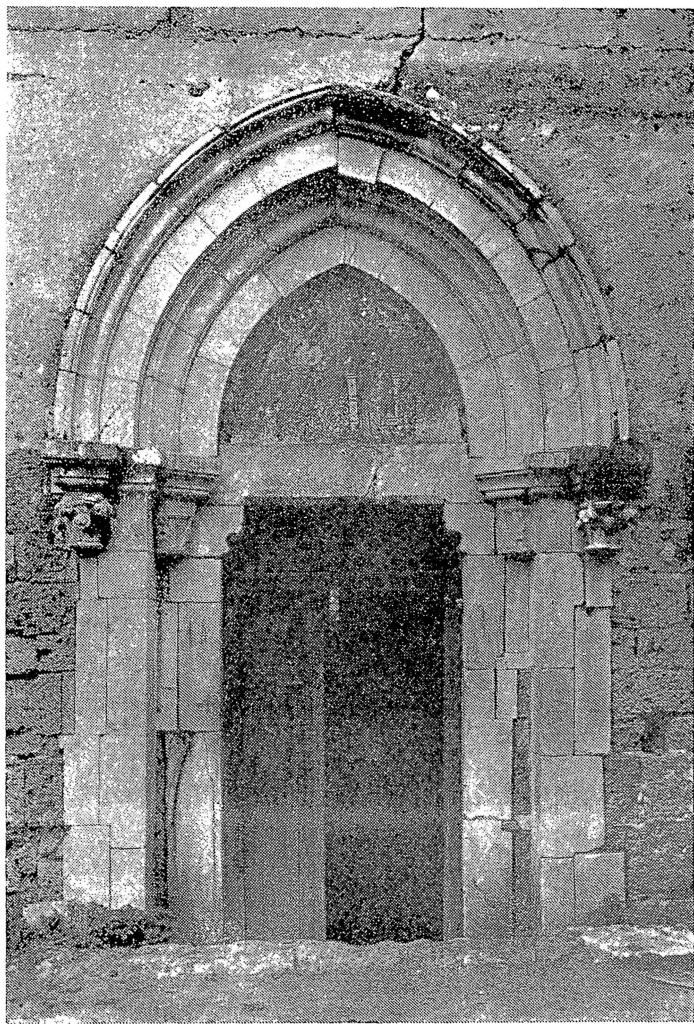
¹⁸ Ђ. Бошковић, Белешке са путовања, Старинар 1932, стр. 105. — Олтарни део Ђурђевих Ступова сличан је Градцу по облику и деформацији.

апсидна конха (сл. 15 и 16) и — што је свакако у највећој опреци са основним појмовима романског и поглавито готског стила — неконструктивни контр-фори као искључиво декоративни моменти у решавању спољнег ефекта зграде (сл. 7, 10 и 11).

Припрата са капелицама, међутим, правилно је положена и свакако значајно је, да је била засвођена крстатим сводом са ојачавајућим ребрима.¹⁹

Треба напоменути да су бочни зидови припрате ван зидних равни главног брода (сл. 3 и 6).²⁰

Олакшајући лук између храма и припрате је подзидан и то тако да се изнад висине врата појављује зазидан шупаљ и данас живописом покривен простор (сл. 16—18).

Сл. 21. — Портал на западној фасади (фотографски снимак).

КОНСТРУКТИВНА АНАЛИЗА

Градачка црква претворила се скоро у рушевину. Провизорна, од цркве одвојена дрвена, црепом покривена конструкција, као привремена заштита од даљег пропадања, даје овом споменику данас нарочито жалосно и мучно обележје. Растворена, разголићена и упропашћена грађевина с друге стране, омогућава темељније продубљивање у начин и методе грађења.²¹

Грађевина је зидана комбинованим системом спољних и унутрашњих тесаника од шупљикаве сиге са испуном ситно

ломљеног камена, у изразито трошном малтеру. Камени слојеви, нарочито у доњим деловима грађевине, неправилно су распоређени у разним вис-

¹⁹ У основи изразита сличност са Сопотанима, сем у начину засвођавања. Код Сопотана примењена је зашиљена полуоблица, док су код Студенице примењени крстати сводови са ојачавајућим ребрима, са разликом потпуно другачије схваћених лежишта за сама ребра. (Д-р Влад. Р. Пејковић, Манастир Студеница, Београд 1924, стр. 18; С. Смирнов и Ђ. Бошковић, Најновији археолошки проналасци, Старица 1933/34, стр. 535, где је репродукована основа Студенице). — Доказ су за овакву конструкцију остаци ојачавајућих ребара.

²⁰ То се нарочито лепо види у снимцима, пре постављања провизорне конструкције, код Покришкина (изглед са југозапада) и Millet-a (са југоистока).

²¹ К. Ј. Јовановић, *op. cit.* — Пок. архит. Јовановић приложио је уз своју студију цртеже за реконструкцију. Фасаде су доста површно обрађене (нарочито у погледу каменних слојева) и у сваком случају имају се сматрати као скице. Покривање кубета, судећи по свему, треба претпоставити под правим а не уз кубе повијеним падом.

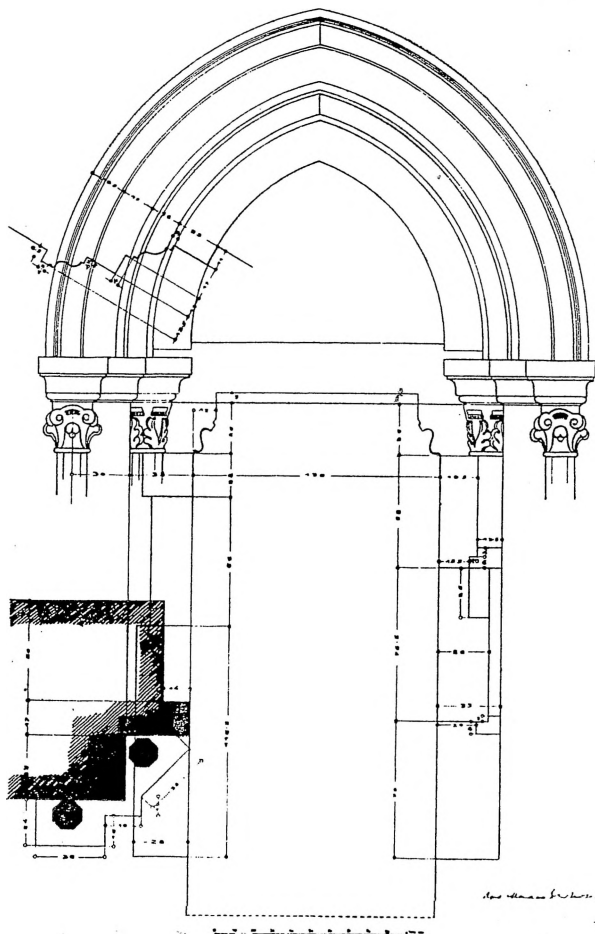
нама, и нижи су од слојева у горњем делу, код којих се осећа тежња за правилношћу. — Оваква констатација иде свакако у прилог тези да је црква надограђена.²²

Сав мермерни декор око отвора уметнут је — било приликом самог грађења, било непосредно после тога — на начин који истиче површност, ако не и алкавост у раду (сл. 20—22 и 9).²³

Неправилности код постављања декора и неједнаки камени слојеви (местимично су за изравнање тих слојева употребљене камене плоче, чак и опеке), доказују потребу непосредног спољнег малтерисања.²⁴ Једино таквим поступком било је могуће правилно оивичити мермерне рагастове и дати цркви чист и допадљив изглед.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ДРУГОСТЕПЕНЕ ПЛАСТИКЕ

Већ је наглашено да је декор на Градачкој цркви једна од прво уочљивих одлика, којом се она диференцира од осталих цркава Рашког периода. Примена шиљастог (огивалног) лука искључиво у другостепеној пластици, мора се безусловно довести у везу са личношћу краљице Јелене и њеног дугог и значајног бављења на Приморју, у једној средини скроз подвргнутој утицајној сфери западњачке културе и уметности. Са оваквим прерогативама, са амбицијом и искуством дугогодишњег грађења, Јелена је уврстила градачку цркву — у колико је то наравно било могуће — у једну већ специфицирану групу споменика, са прекојадранским, импортираним особинама. Стручњаци који су радили декор у Градцу, нема сумње да су тамо непосредно позвати.²⁵ Разумљиво је, да Јелени нису конвенирали градитељи који су тада у великој мери градили по Рашкој, као и да се она није могла сродити са праксом у опеци зиданих цркава. Јелена је, као Латинка, остала верна камену као основном грађевинском материјалу, а поготово као материјалу за украсне, у пуној пластици израђене елементе.

Градац · главни портал ·

Сл. 22. — Портал на западној фасади (архитектонски снимак).

²² У овде објављеним фотографским снимцима види се јасно конструкција зидова услед тога што је скоро нестало спољнег и унутрашњег слоја малтера.

²³ Приложени цртежи са означеним димензијама, приказују и неке детаље који нису фотографски снимљени.

²⁴ Неједнаки редови, као и сама природа сиге, искључују обраду у видљивим тесаницима. Према томе такав предлог у Јовановићевим скицама за реконструкцију нема оправдања.

²⁵ И архиепископ Данило истиче ту чињеницу.

У првome реду, као примарни декор треба истаћи онај који је у органској вези са грађевином, а то је шиљасто-лучни фриз (*frise à arcature brisée, Spitzbogenfriese*), који завршава све фасадне зидове као и кубе. Напоменути су контрфори, од којих су само бочни снабдевени истим мотивом.

Мермерни декор првокласног је значаја и ако има споредних елемената који потсећају у извесној мери на утицај Сопоћана, задужбине Јелениног

муџа. Портали једино и јасно сведоче о новој концепцији свесно примењене огивалне архиволте, прелазно-романско-готске профилације и пластичне обраде капитела као и разних декоративних детаља.

Затекао сам међу рушевинама у самој цркви разне камене фрагменте, који не припадају фасадном мермерном декору, и који су вероватно делови некадашњег црквеног инвентара (сл. 26, 28, 30 и 32).²⁶

Бенедиктинцима — који су на Приморју градили, захваљујући дарежљивости краљице Јелене — треба приписати посредништво стилске примене декора, тада нарочито омиљеног у Јужној Италији и специјално у Апулији. Техника у изради оваквог декора била је својствена готским традицијама цистерцитског, францисканског и доминиканског реда.²⁷

ПРОСТОРНА КОНЦЕПЦИЈА ЗГРАДЕ

Да би се у односу на остале црквене грађевине могла одредити вредност

Сл. 23. — Портал између припрате и храма (фотографски снимак).

и значај просторне концепције у Градцу, потребно је осврнути се, у кратко, на специфичне одлике тадањег грађевинарства. Важно је истаћи да је Рашка, на средокраћу између Запада и Истока, непокоравајући се строго ни једном ни другом, створила себи доста брзо једну врсту идеалног црквеног типа, подједнако склона да прихвати разне грађевинске сугестије, ма од куда оне долазиле. Срби су брзо и без великих еклектичних компромиса дошли до своје формуле: виткост и издуженост на рачун унутарњег, све више зане-

²⁶ С обе стране у предњем делу храма налази се по један саркофаг (сл. 27). Уз јужни зид је већи и обрађенији (сл. 24), у коме је, наводно, била положена краљица Јелена — Већина фрагмената технички је снимљена. Фрагменти су приказани и означени у приложеним цртежима

²⁷ *Fr. Benoit, L'architecture, l'Occident médiéval: romano-gothique et gothique, Paris 1934, стр. 121—123, 127—128; G. Millet, op. cit. стр. 82—88; М. Васић, Архитектура и скулптура у Далмацији, Београд 1922, стр. 198—199, 247—248.*

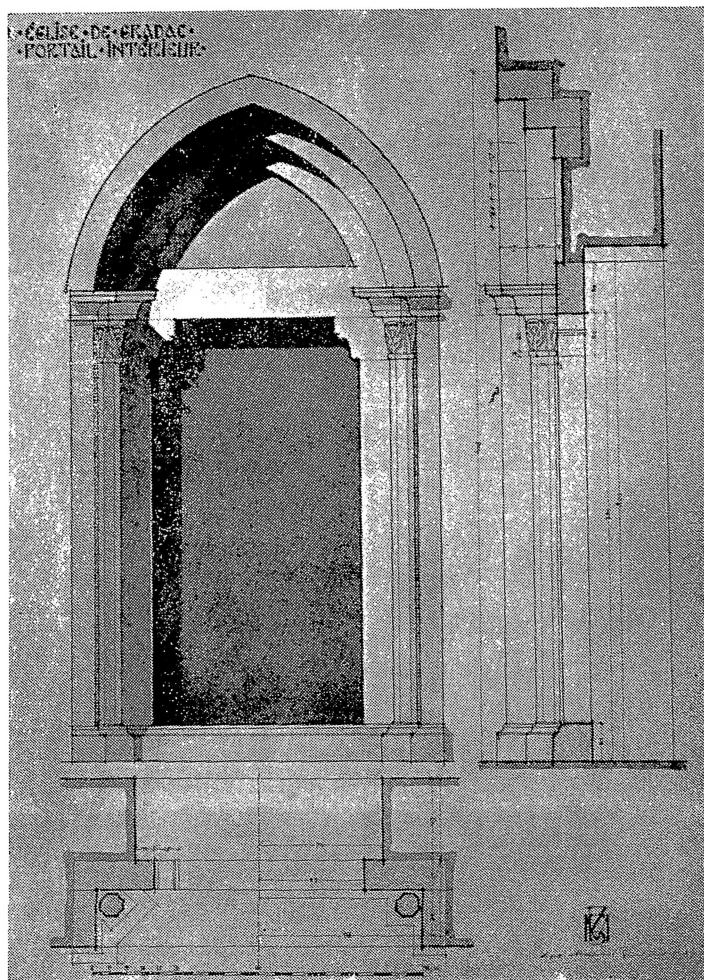
мариваног простора. Овакве основне естетске смернице српског црквеног грађевинарства развијале су се константно, на супрот замашним проблемима Запада или строгим и догматичним решењима Византије и Истока.

Градац, и ако релативно позна грађевина, бар по времену када је завршен,²⁸ не подудара се ни у колико са онда већ утврђеним идеалом српског црквено-архитектонског типа. Код градачке цркве недостаје онај карактеристични замах у обележју изразитог стремљења у вис.²⁹ Градац је задржао своју монументалност у корист унутрашњег простора следујући латинску традицију. — Поред свих аналогја, Градац остаје усамљен пример у низу српских црквених грађевина.

* * *

Бавећи се већ одавно проблемом Градца и осврћући се на његово стилско диференцирање у односу према осталим грађевинама православне Рашке, сматрам да је допуштено посумњати у тачност Даниловог казивања о Јелениној оданости и привржености Српској православној цркви. — Данило, истина, такве осећаје приписује Јелени на самртном часу, описује њен величанствен спровод из Брњака у Градац, који је — уз присуство најистакнутијих црквених православних великодо-

стојника — обављен строго по обредима православне цркве.³⁰ Данило је, чини ми се, разумно ценио да ће бити добро и целисходно привезати религиозне осећаје уважене али мртве краљице за Српску православну цркву, и од самог дана њене смрти унапред пресећи помисао да је једна српска краљица могла припадати и другој вери сем православној. С друге стране, међутим, знамо, да се Јелена целог свог века залагала за интересе римске Курије, да је била римокатоликиња по убеђењу, и да је као самостална владарка на Српском приморју била један од главних фактора у промицању римокатоличких монашких насеобина. Посредовала је у многим приликама

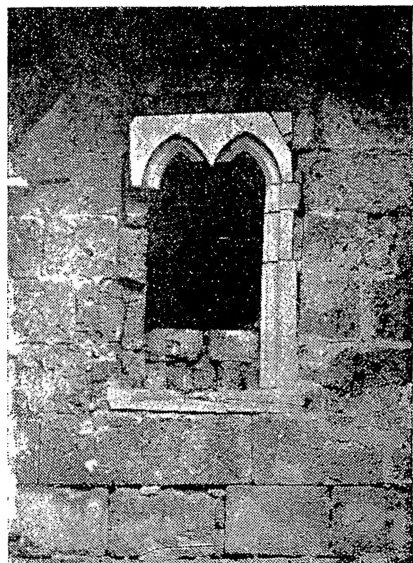
Сл. 24. — Портал између припрате и храма (архитектонски снимак).

²⁸ Краљица Јелена је умрла 8 фебруара 1314 год. у Брњацима.

²⁹ Код већине тадањих цркава сужавана су поступно кубета. Смањивајући пречник кубета, повећавала се свесно оптичка висина зграде.

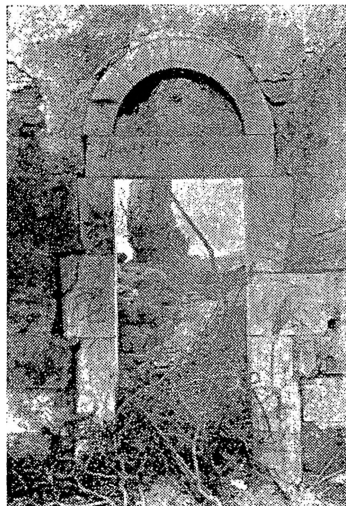
³⁰ Данило, *op. cit.*

између Рашке и Курије, када је изгледало да ће нова политичка оријентација утицати на повраћај Срба под духовни суверенитет папа.³¹

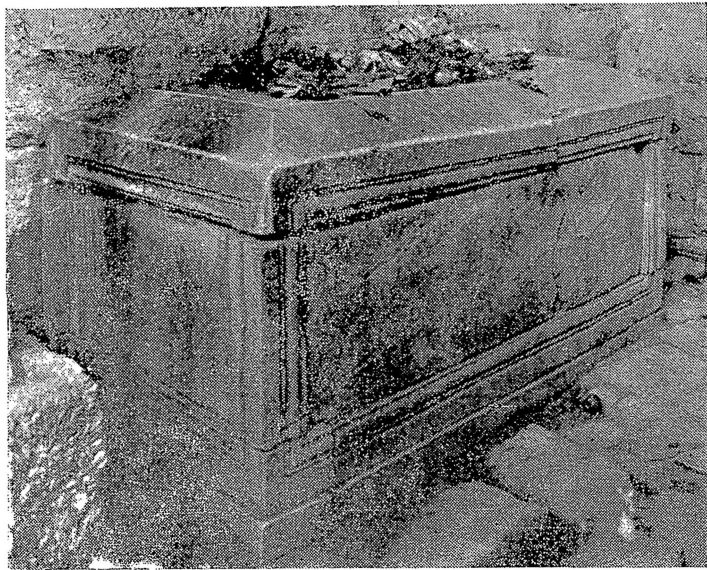

Сл. 25. — Бифора на јужном зиду предњег дела храма.

Јелена је несумњиво била под јаким упливом римокатоличког свештенства. Њена издајничка обећања Дубровчанима против свога мужа, могла су бити проузрокована и пресијом на њену религиозну осетљивост.³² Тек у старим данима, уморна од живота, повукла се Јелена у тихи монашки живот. Тешко је поверовати и психолошки оправдати да је уопште могуће, да је том приликом прешла у православље.³³ Не треба заборавити да је баш у

Сл. 26. — Врата између припрате и северне капелице.

Сл. 27. — Саркофак краљице Јелене

последњим годинама њеног живота Милутин био у живим преговорима са римском Куријом и да се том приликом нису заборављале заслуге Милутинове мајке, краљице Јелене, Францускиње и верне католикиње, заслужне за добро и напредак римокатоличке цркве.³⁴ Међутим, ако већ верујемо да је краљица Јелена остала до своје смрти верна римском католицизму, како онда можемо правдати присуство градачке цркве као православне задужбине једне римокатоликиње? Дали

³¹ Вл. Ђоровић, Историја Југославије, стр. 118—119; Р. Marin Sizdani, op. cit и М. Пурковић, op. cit 11—17.

³² Вл. Ђоровић, op. cit. стр. 120

³³ М. Васић, Архиепископ Данило II, стр. 240; М. Пурковић, op. cit 11—12. — Интересантно је да се писац придружује тези Др. Милана Кашанина (Портрет једне српске краљице, „Време“, ускршњи број 1931 год.) да је Јелена заиста примила православље, позивајући се на фреску, где су поред Јелене насликани њен муж и свекар, сви у монашком оделу. Мислим да се баш овом чињеницом поткрепљује жеља Православне цркве, да и путем црквеног живописа — ничим није доказано да је поменута фреска настала непосредном вољом Јеленином или пак за време њеног живота — овековечи успомену на добру, у народу све више поштовану православну српску владарку.

³⁴ М. Пурковић, op. cit. стр. 15.

би, поводом тим, било смело претпоставити: да је Јеленина жеља била да у центру Рашке, својом краљевском и *римокаћоличком* задужбином, *прокричи* *пути* *Западној* *цркви* у тада већ изразито православној Србији?

Специјално мермерни декор, схваћен по традицијама утицајних монашких редова са Запада, сведочи јасно да Јелена није прекидала духовне везе са римокаћоличким приморјем. Јер да је Јелена заиста прешла у православље, зар не би било логично да се послужи искуством многобројних градитеља по Милутиновој држави, и да у специфичним формама ондашњег грађевинарства, изрази своје отпадништво од дојучерашње вољене цркве? Треба поновити да портали Градца не проистичу ни у ком случају као последица грађевинске локалне еволуције, већ су напротив њиховом појавом, нема сумње, истакнуте извесне тенденциозне жеље у борби против — иначе тада уметнички слободоумне — Српске народне цркве.

Сл. 28. — Разни фрагменти и једна ћерамида, каквима је, можда, црква покривена била.

При завршетку напомињем, да сам уверен, да ће онога дана када се буде приступило радовима око конзервације Градца — а крајње је већ време за то — доћи, по свој прилици, до многих драгоцених, још непознатих података.

Захваљујући на потстреку за овај рад г. Др. Рад. М. Грујићу, проф. Универзитета и управнику Музеја Јужне Србије, предајем напоскон јавности прикупљени материјал и моје личне, старије и новије, опсервације у вези са задужбинском црквом краљице Јелене у Градцу, после толико већ протеклих година.

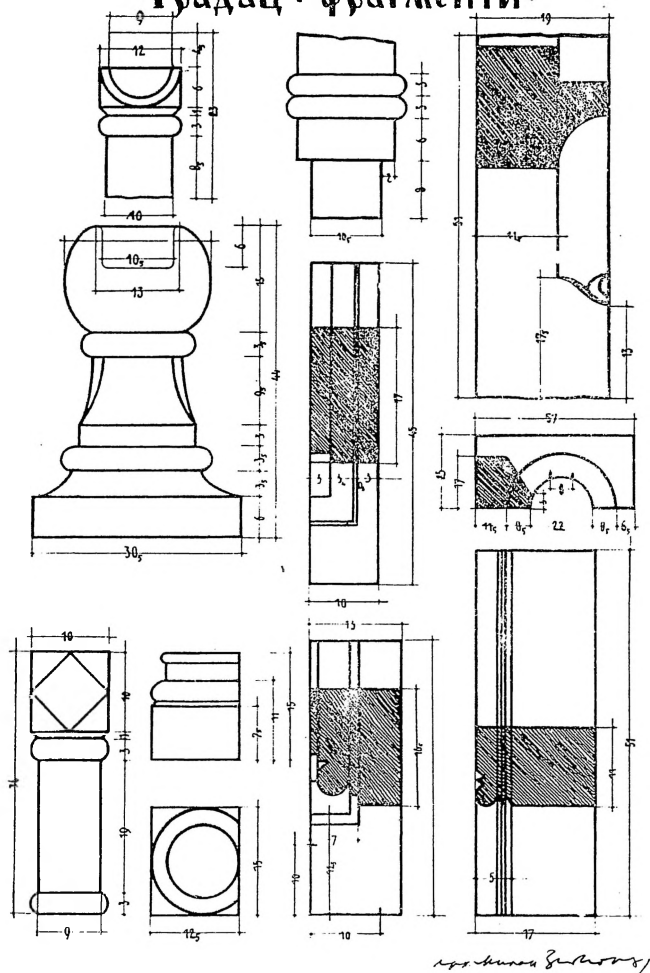
архит. Милан Злоковић

RÉSUMÉ

L' église de Gradac, fondation pieuse de la reine Hélène

Gradac date de la fin du XIIIème siècle. Nous exposons l' analyse structurale et les différentes influences. Sans doute que l' influence principale doit être attribuée à la fondatrice, Française d' origine et catholique, venue du roi Uroš Ier et mère des rois Dragutin et Milutin. Depuis 1276, Hélène règne souverainement dans le Littoral, où elle encourage l' infiltration des ordres monastiques

Градаци : фрагменти.

Сл. 29. — Разни фрагменти (архитектонски снимак).

catholiques, et où les débris de grand nombre d'églises et monastères manifestent encore aujourd'hui une activité religieuse remarquable. Gradac par contre est l'unique construction orthodoxe, bâtie loin de la mer, en Rascie, dans les environs de Sopoćani, fondation d'Uroš 1er.

Le plan de l'église se conforme au type d'une basilique à coupole. Studenica, Žiça et Sopoćani ont influencée la conception primaire de Gradac. Tout-de-même le fait du tambour octogonal à l'intérieur ne correspond pas à la pratique classique d'une coupole sur pendants. La singularité de ces pseudopendants — on les pourrait définir plutôt comme trompes — cas spécial et unique dans l'Orient médiéval, nous fait supposer l'inexpérience des architectes de Gradac pour la formule courante d'une église à coupole. D'autre part les contreforts appuyés aux absides sont aussi un fait qui dément l'antitude professionnelle de la main-d'oeuvre. La plastique secondaire de Gradac, en premier ordre les portails, sont l'innovation voulue et

directement importée par des artisans habitués aux traditions architecturales de l'Italie méridionale. Les Bénédictins, favorisés par Hélène, ont pu être les interprètes pour l'application d'une parure inusitée, spécialement étrange au temps où l'Eglise orthodoxe se conformait de plus-en-plus aux traditions locales de la Macédoine byzantine.

Contemporain, l'archevêque Danilo donne dans ses biographies un portrait touchant et plein d'admiration pour la profonde piété de cette reine, parle de sa riche fondation de Gradac et de ses obsèques en présence des plénipotentiaires de l'Etat et du haut-clergé. Les relations de Hélène avec les papes d'Avignon et les efforts qu'elle a soutenu pour rattacher les Serbes à la souveraineté pontificale, donnent preuve de son intransigeance par rapport à l'Eglise orthodoxe. Pendant toute sa vie, Hélène est

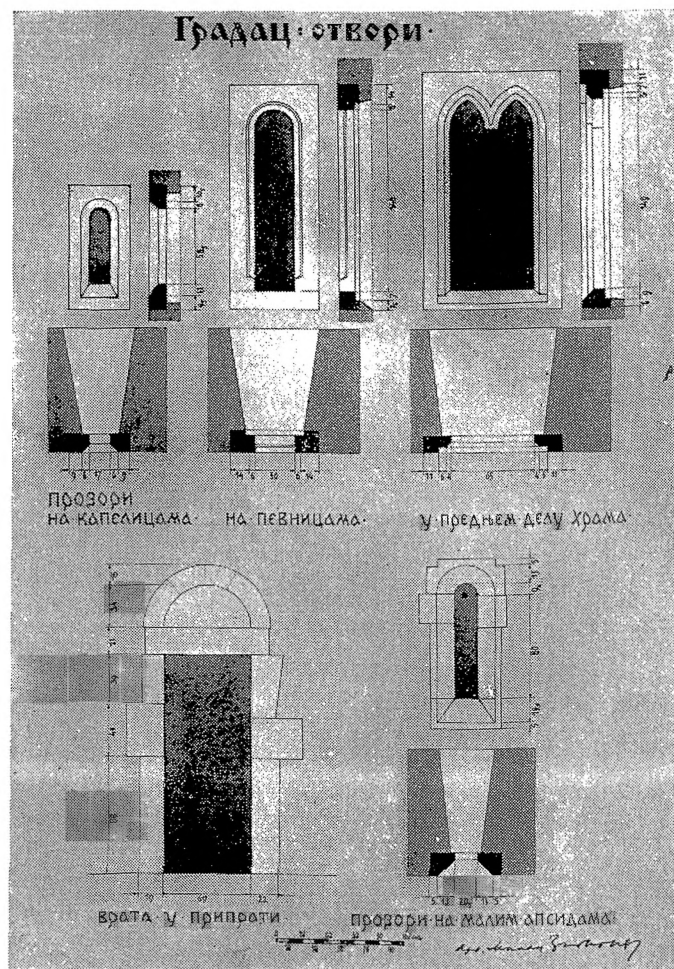

Сл. 30. Остаци црквеног инвентара.

Les relations de Hélène avec les papes d'Avignon et les efforts qu'elle a soutenu pour rattacher les Serbes à la souveraineté pontificale, donnent preuve de son intransigeance par rapport à l'Eglise orthodoxe. Pendant toute sa vie, Hélène est

resté fidèle au Catholicisme, tandis que du moment de sa mort, en Serbie on a cru sage de conformer ses sentiments pieux à l'Église nationale.

Le contraste des sources historiques et beaucoup d'éléments constructifs et de parure sommairement exposés, nous fait supposer que Hélène a eu une dernière volonté: le désir d'une fondation royale catholique en pleine Rascie.

Сл. 31. — Разни отвори.

Сл. 32. — Привремено уграђени фрагменти.

